

Odvrátenosť nevoľnosti

Denisa Ďurišová

Pri všetkom zachvievaní našich silných-slabých existencií zostávajú neustále čerstvým odkazom filozofov, zaujatých životným pocitom, cesta hľadania a túžby po poznaní. Nejakto sa (ne)vysporiadavame s tým, že sme, ale problémom ostávajú časté hlavolamy toho, ako sme. Otázky sa objavujú najmä v situáciách na hranici a pri náladách, ktoré nemožno „prehltnúť“. Takými sú, už azda najspomínanejšia úzkosť, ale i nemenej známa nevoľnosť. Otázkou, ktorá bude viesť naše spytovanie bude: Čo nám odhaľuje rozpoloženie nevoľnosti? Budeme sa zaoberať príchodom a prejavmi nevoľnosti. Priblížime si tiež Sartrov, Lévinasov a Marcelov odkaz. Našou ambíciou je ukázať zdanlivo odvrátenú tvár nevoľnosti.

Nevoľnosť sa objaví náhle a prekvapujúco. Môže to byť pri pozeraní do zrkadla alebo ako náhodné znechutenie, napríklad zo surového mäsa. Áno, v jednej vete a vo vyrovnanom pomere – pozeranie do zrkadla a hrba nechutnosti par excellence. Samozrejme, surové mäso nemusí nevyhnutne pôsobiť nechutne. Iné však je, ak sa objaví na nezvyčajnom mieste. Potom je tak trochu tichou výpoveďou o absurdnosti. Pri prehnanom dívaní sa do zrkadla sa zasa človeku môže zlievať obraz vlastnej tváre. Uzrie sa sám seba ako cudzinca. Táto cudzota je nepochopiteľná, pociťujeme ju akoby nemala dno. Pociťujeme cudzotu a pritom ide o totalizáciu vlastnej neuchopiteľnosti. Začiatok zápasu rozporného ja. Vtedy si človek kladie otázku: Čo to zo seba robím? Sám seba nespoznáva a je mu nedobre vo vlastnej koži – je mu nevoľno. Zdá sa mu prázdna vlastná tvár a hnus ho ovláda natolko, že ho máločo dokáže presvedčiť, že toto je iba jeho náhľad. Veď zdrvujúce je práve to, že nivelizujú jeho vlastné oči. Nevoľnosť opantá takmer všetku vôľu a tak si vezme i tie najmilšie veci či činnosti. Tým, že si nás nájde sama, nie je ničím, čo by sa dalo očakávať. A predsa sa ponúka otázka, či je v našej moci sa jej vyhnúť alebo je azda našou bezmocou?

Zhnusenie príde naozaj náhle. Náš náhly stav alebo naša naladenosť sa zrazu zmení. Náhle uzretie spôsobí radikálne vytrhnutie, pretrvávajúci hnus pôsobí ako odkaz. So všetkým skutočne cteným ratiom, ktoré máme naporúdzi, sa nevieme vyhnúť náladám, ktoré stále označujeme ako svoje slabosti. Zdanlivo z nás aj robia slabochov. Preto jednoducho odvraciam tvár, avšak to nepomáha. Akoby sme sa ponorili do niečoho, čoho plynutie nás nenecháva ísť svojou cestou, ale sme opätovne strhávaní pod hladinu. K charakteru pocitov zhnusenia patrí, že už viac nechceme hľadiť na objekt zhnusenia. Najlepšie je zabudnúť na objekty, ktoré odpudzujú. Ktoré to však sú, nie je nejako určené. Nemáme naporúdzi meradlo, ktoré by nám pomohlo nejako sa predpripraviť, nemáme poruke výstrahu, ktorá by oznamovala: toto je objekt hnsu! Práve to je príznačné pre náladu, nevieme, čo ju privolá, nevieme, kam sa znenazdajky poberá.

Čo urobí nevoľnosť s naším psycho-fyzickým usporiadaním? Nevoľnosť je radikálne znechutenie s prejavmi obrátenia, niekedy až vyvrátenia žalúdka. Ak kráčame, zrazu zrýchlíme krok, alebo sme omráčení a nedá sa nám hnúť z miesta. Ak sa nezastavíme, zrazu sa nám ťažšie dvíhajú nohy. Obrátenie žalúdka k tomu môže spôsobiť až závrat. Čo nemôžeme vymazať z čerstvej pamäti, kričí a vyníma sa. Pred nevoľnosťou sa nedá ujsť a spôsobuje priam hnev. Hnev na koho, na čo? Hľadáme predmet, ktorý by sme mohli obviniť z toho, že nám samozvane znechutil naše pokojné pobývanie.

Ak v týchto situáciách nenastane potlačenie spomienky po prvotnom úľaku a neodchádza od nás údiv nad pekným, nepekným, v našom prípade nad nechutným, môžeme do istej miery nájsť porozumenie, ktoré nám prinieslo rozpoloženie nevoľnosti. Vyzvala nás k tej najautentickejšej možnosti sebaobjektu.

Pocitom hnsu a nevoľnosti sa venoval J.-P. Sartre vo svojom románe, ktorý je nám dostupný pod

názvom Nevoľnosť. S pesimizmom, skepticizmom, až s ľahostajnou mimovoľnosťou podal deskripcie vlastných pocitov, ktoré sa mali stať výpoveďou hlboko oslovujúcou čitateľa. V románe stelesnil svoj literárny i filozofický zámer a je to dielo, ktoré sa v mnohom stalo základným kameňom jeho tvorby. Stáva sa, že sa jeho román spája s opismi melancholických nálad, k čomu B.-H. Lévy poznamenáva: „Melanchólia, myslia si ponáhľajúci sa čitatelia... Úzkosť z ničoty... Nemala sa ale Nevoľnosť pôvodne nazývať Melanchólia a neodmietol Gallimard knihu práve s týmto romantickým a temným titulom? Zase zlá stopa. Uponáhľaný záver. Nikto totiž nebol menej melancholický než tento živý chlapík plný veselosti, muž príjemného a zvučného hlasu...“ [1]

Román je denníkom Antoina Roquentina. Ten si zapisuje svoje každodenné činnosti a postupne aj zažívanie nevoľnosti. Nevoľnosť, ktorá ho prepadla, si našla vhodný okamih, ktorý je „zvyčajne“ obyčajný. Jediná chvíľa, kedy mal hodiť konár, pozrel naň a vtom – okamih zhnusenía. Nebolo to niečo, čoho by sa prejedol a tak sa mu znechutilo. V tomto krátkom pohľade sa ohlásilo zneistenie všetkého, čím bol. Navonok sa správal iracionálne. Pozorovateľovi sa situácia javí ako nepochopiteľná. V jedinom okamihu sa zarazil, popustil konár, ktorý chcel hodiť, a odišiel. Hneď môžeme hútať, prečo odišiel: nepáčilo sa mu prostredie, spomenul si na dôležité stretnutie alebo na čosi podobné. „Teraz vidím; spomínam si lepšie, čo som pociťoval vtedy na brehu mora, keď som držal ten konárik. Bola to akási sladučká horkosť. Ale to bolo nepríjemné! A pramenilo to z toho konárika, tým som si istý, vychádzalo to z konárika v mojej ruke. Áno, to je ono, celkom určite: akási nevoľnosť v rukách.“ [2] Prišlo mu nakrátko nevoľno, čo ho napriek tomu prinútilo akosi sa odvrátiť, ísť preč z miesta.

Roquentin až doteraz žil v zdanlivej bezpečnosti. S ľuďmi sa veľmi nestretával, ak mohol, vyhýbal sa im. Zápisky vypovedajú o tom, že okrem prechádzok, kaviarne a knižnice nevyhľadával príležitosti k stretnutiam. Mal určitý „napočúvaný“ a „obohratý“ obraz života: „... keď som počul, ako kráčajú po schodoch, trochu ma to chytilo za srdce, natolko to bolo uspokojivé: čoho sa obávať v tak pravidelnom svete? Myslím, že som vyliečený.“ [3]

Nevoľnosť, ktorá sa mu navracala, ho začala ovládať takmer všade, kde bol. Sprvu mal síce úkryt v bare a pri svojej piesni, ktorá bola pre nevoľnosť zábranou. Neskôr sa nevoľnosť objavuje čoraz častejšie. Je zrejmé, že je preňho niečím nepríjemným. Jej príchod opisuje ako chorobu. Zíza naň z vecí, stačí jej na to farba, ľudské pohyby, až po jeho vlastný obraz v zrkadle: „Na stene je biela diera, zrkadlo. Je to pasca. Viem, že sa do nej nechám lapiť. Už sa stalo. V zrkadle sa objavuje šedivá vec. Pristupujem bližšie a pozerám sa na ňu, nemôžem už odísť.“ [4] Zvláštnosťou nevoľnosti je, že budí dojem, akoby ani nebola v človeku, ale zmenil sa skôr svet okolo. Pociťuje ju síce v sebe, ale ako keby bola vo veciach. V nevoľnosti padli hranice vnímajúceho a vnímaného. Tak chcel Sartre prostredníctvom nevoľnosti poukázať na odhalenie zabehnutých hraníc. Padla samozrejmosť doteraz vnímaného, ktoré vždy veľmi chceme uchopiť, práve tak si však sami kladieme prekážky. „Bytie sa nám odhalí, ak k nemu pristúpime niektorou z priamych metód, napr. v nude, pri hnuse atď., kedy je ontológia popisom fenoménu bytia tak, ako sa prejavuje, t. j. bez akýchkoľvek sprostredkovateľov.“ [5]

Ako sa zdá, môžeme zo Sartrovej Nevoľnosti vycítiť poukaz na otras celým bytím. Po ktorejsi nedelnej prechádzke si Roquentin zapisuje zážitok silného pocitu dobrodružstva, ktoré doteraz v skutočnosti nepoznal. Nie ako udalosť, ktorá by bola hodná fotografie, ale ako bezprostredné oslovenie bytím. „Nič sa nezmenilo, a pritom všetko existuje inak. Nedokážem to popísať: je to ako Nevoľnosť, a pritom je to jej pravý opak: konečne prežívam dobrodružstvo, a keď sa sám seba pýtam, zisťujem, že prežívam to, že som sám sebou a že som tu; to ja prenikám tmou, som šťastný ako hrdina románu.“ [6]

Nevoľnosť ukázala puto, ktoré Roquentin viaže k bytiu, a ten sa následne ocitol v záplave údivu: „Je tu (existencia – poznámka D. Ď.), okolo nás, v nás, je my, nemožno povedať dve slová a nezmieniť sa

o nej, ale koniec koncov sa jej nedotýkame. Keď som sa domnieval, že na ňu myslím, treba predpokladať, že som si nemyslel nič, že som mal prázdnu hlavu alebo, že som mal v hlave iba slovo, slovo „byť.“ [7] Postava vypovedá o nekritickom a vyprázdnenom používaní slova byť, ktoré je späté s našim existovaním. Porozumieť nevolnosť predstavuje svetlo pre fundament bytia.

Nevolnosť patrí medzi situácie „na hrane“, ktoré každého z nás prinúti hľadať svoju tvár. Nejde o rozbitie jednej veľkej ilúzie bytia každodennosti, pretože „patrí ako pôvodný fenomén k pozitívnej štruktúre pobytu.“ [8] Na začiatku nášho hľadania stojí otrasenie celou bytosťou ako výzva: takto to (ďalej) nejde! Ako každý „iný“ sa pohybujeme v spoločnom svete a naraz som to práve „ja“, kto je nútený správať sa zvlášť. [9] Pritom toto otvorenie očí akoby sálalo zo mňa. Skutočne sme nútení, lebo návrat by bol, ak aj nie utopením, tak určite plahočením. Preto je takáto krajnosť počiatkom novej cesty, ktorá si od nás vyžaduje prijatie, odvahu i dôveru. Otrasení nevolnosťou chceme mať svoj život pevne v rukách v každom okamihu.

Otázku po nevolnosti si položil vo svojej práci O úniku E. Lévinas, a to cez prizmu našich potrieb. Potreba podľa Lévinasa začína nevolnosťou. Nie je nejakým negatívom, ktoré by uspokojením zmizlo. Akoby sa po uspokojení potvrdila a panuje v nás ďalej.

„My však vo fenoméne nevolnosti konštatujeme inú, a možno vyššiu požiadavku: istý druh mŕtvej ťarchy v základe nášho bytia, od ktorej nás uspokojenie neoslobodí.“ [10] Najzjavnejším prípadom nevolnosti je napínanie na zvracanie. Začne nás ovládať, ale keďže nie je príjemné, chceme sa ho zbaviť. Ovláda nás celých, je to, akoby sme sa chceli zbaviť seba samých. Nedovolí nám pohnúť sa ďalej, aby sme si šli svojou „normálnou“ cestou, a pritom práve toto sme my. Preto prvé myšlienky o nevolnosti sú bezmocnosť, hnev, strach – o to, čo nám ujde, z toho, čo sa s nami deje. Uvedomujeme si, že teraz cítime, že sme, ale pri tejto nevolnosti je to nanajvýš nechcené, príjemnejšie by bolo zbaviť sa zmyslov, keby to len šlo. Lévinas hovorí, že „je to sama skúsenosť čistého bytia...“ [11]

Fyzická slabosť, ktorá sa pri bezmocnosti objaví, nám spôsobuje neschopnosť usmerňovať svoju vôľu. Posledné, takmer nepatrné zvyšky síl, ktoré nám ešte zostali, nepostačujú pre náš vzlet, ale uvoľňujú cestu pocitu hanby. Lévinas síce vylučuje hanbu pred spoločnosťou, poukazuje však na hanbu zo seba samého. Nevolnosť bytostne osamocuje: v plnej intenzite pociťujeme neudržateľnosť situácie. Tým, že padla pokojná zabývanosť a odkryla sa naša nedostatočnosť, stojíme tvárou v tvár našej holej existencie. „Takto sa napínanie na vracanie nekladie len ako niečo absolútne, ale ako sám akt kladenia sa: Je to samo potvrdenie bytia.“ [12]

Ďalší filozof spomedzi existencionalistov, Gabriel Marcel, opisuje v textoch K filozofii nádeje nevolnosť z toho, keď sa z človeka stáva funkcia. Ide o príklady konkrétnej nevolnosti, ktorá ukazuje na porozumenie spolupobytu. Človek má pri práci presne vymedzené, čo má robiť, a to sa aj stáva náplňou jeho dní. Je odkázaný vykonávať stále opakujúcu sa prácu. Sfunkčnenie ľudského výkonu je síce efektívne, ale zároveň je veľkou prehrou toho, čo označujeme ako ľudský prístup. Znechutenie vidí Marcel najmä v tom, že ide o degradáciu človeka. Sfunkčnenie človeka je fixovaním jeho podstaty ako nejakého článku, ktorý je však znova súčasťou neurčitosti. Marcelovými slovami: „je tu pocit neznesiteľnej, tupej nevolnosti zo strany človeka núteného žiť, akoby sa naozaj stotožňoval so svojimi funkciami; a tento pocit nevolnosti je dostatočným dôkazom, že sa tu do bezbranných myslí musel zakoreniť nejaký omyl, či falošný výklad...“ [13] Ak ide o rutinnú prácu, ktorej najvýznačnejším reprezentantom je azda „pásová“ výroba, napriek tomu, že je stále čo robiť, rozprestiera sa okolo pracujúcich zívajúca pustatina. V práci, ktorá robí z človeka funkciu, nie je priestor (čas) na to, aby sa uskutočňoval so svojou tvorivosťou, aby sa utvoril priestor pre transcendovanie i v takejto každodennej činnosti. Hovoríme o nútenej lopote, a pritom sú veľkostánky práce či akékoľvek sfunkčňujúce úväzky ďaleko od toho, čo človek odjakživa prijímal ako jarmo či kríž svojho života. Marcel výstižne hovorí o bezbranných myšliach, do ktorých sa vkradol omyl. Omyl, ktorý je využitím ľudskej jednoduchosti a zneužitím ľudských životov. Zdá sa, že to, čo zostáva takto pracujúcim

najvlastnejšie, sú iba tiché víry myšlienok a potom ešte občasná úzkosť. Ovocím takej práce je obrovský mrak nepokoja a neradosti. Niet sa čo diviť, že ho je veľakrát potrebné zatlačiť zaobstarávaním a únikmi po skončení pracovnej doby.

Zatiaľ čo Lévinas opisuje konkrétny prejav nevoľnosti, u Sartra môžeme pozorovať metafyzickú vznešenosť niečoho „prízemného“. Z nášho prístupu zaznieva vyzdvihnutie nevoľnosti a pritom, keď sa ohlíši, chceme na ňu najradšej zabudnúť už s prichádzajúcim ďalším okamihom. Je to i preto, že tá pravá, autentická nevoľnosť nie je čímisi, čo by sme si mohli privolať sami. Keďže je niečím prekvapujúcim, nie je možné sa na ňu vopred pripraviť. Je jej pritom vlastné upozornenie na seba samého. [14]

Nevoľnosť sme zaradili k okamihom, ktoré charakterizuje naša bezmocnosť. Bezmocnosť, ktorá nás prepadne a ovládne. Pri spätnom pohľade na nevoľnosť môžeme konštatovať, že jestvuje možnosť „ťažiť“ z vlastnej bezmocnosti. Tak sa nám to najposlednejšie stáva posilňujúcim zdrojom. Od čoho sa môžeme odvrátiť tvárou, v nás môže naďalej „hlodať“ a upozorňovať nás na našej ceste.

L i t e r a t ú r a

- BLECHA, I.: Proměny fenomenologie. Úvod do Husserlovy filosofie. Praha: Triton 2007.
DÉMUTH, A.: Homo - anima cognoscens alebo o pozadí nášho poznávania. Bratislava: Iris, 2003.
HEIDEGGER, M.: Bytí a čas. Praha: OIKOYMENH 2002.
LÉVY, B.-H.: Sartrovo století. Brno: Host 2003.
LÉVINAS, E.: O úniku. In: Filozofia, roč. 61, 2006, č. 8.
MARCEL, G.: K filosofii naděje. Praha: Vyšehrad 1971.
SARTRE, J.-P.: Nevoľnosť. Praha: Odeon 1993.
SARTRE, J.-P.: Bytí a nicota. Praha: OIKOYMENH 2006.

P o z n á m k y

- [1] LÉVY, B.-H.: Sartrovo století. Brno: Host, 2003, s. 36.
[2] SARTRE, J.-P.: Nevoľnosť. Praha: Odeon, 1993, s. 18.
[3] Tamže, s. 9.
[4] Tamže, s. 23.
[5] SARTRE, J.-P.: Bytí a nicota. Praha: OIKOYMENH, 2006, s. 14.
[6] SARTRE, J.-P.: Nevoľnosť. Praha: Odeon, 1993, s. 60.
[7] Tamže, s. 133.
[8] HEIDEGGER, M.: Bytí a čas. Praha: OIKOYMENH, 2002, s. 159.
[9] „Ide o prvú negatívnu skúsenosť: rozpadá sa zrozumiteľnosť sveta, v ktorom som doposiaľ pasívne prežíval.“ BLECHA, I.: Proměny fenomenologie. Úvod do Husserlovy filosofie. Praha: Triton, 2007, s. 338.
[10] LÉVINAS, E.: O úniku. In: Filozofia, roč. 61, 2006, č. 8, s. 677 (preložila Michaela Fišerová).
[11] Tamže, s. 681.
[12] Tamže, s. 681.
[13] MARCEL, G.: K filosofii naděje. Praha: Vyšehrad, 1971, s. 8-9.
[14] Ide tak o „... ono vyňatie človeka z neautentického davu, umlčanie každodenných prázdnych rečí (len tak pre reči) a postavenie jedinca pred zrkadlo vlastnej autenticity.“ DÉMUTH, A.: Homo - anima cognoscens alebo o pozadí nášho poznávania. Bratislava: Iris, 2003, s. 76-77.

Mgr. Denisa Ďurišová
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity
Hornopotočná 23
918 43 Trnava